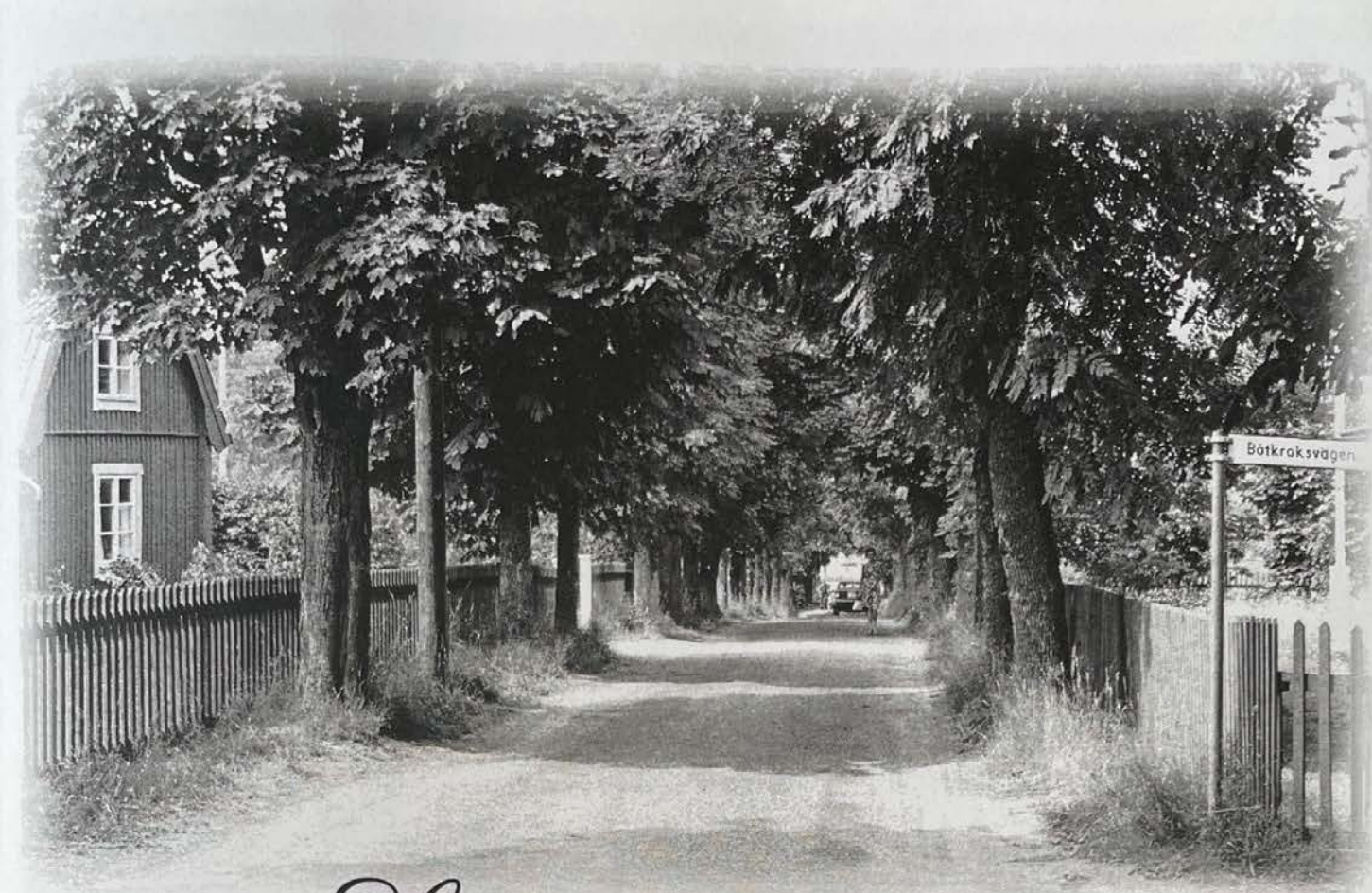

Stavsnäs By

-en rundvandring

Utgiven av Föreningen Stavsnäs By

olljuset strilar genom lövverket på de gamla träden i allén. Uppför Abborrbergets kullar dallrar vita skyar av körsbärsblom. I fonden av allén glider en båt sakta i Sommarhamns intensivt blå vatten, och sekelskifteshus med glasverandor påminner om en svunnen tid.

Så var mitt första möte med Stavnäs By, försommaren 1995. Nu är det vinter några år senare. Jag befinner mig åter i allén, den här gången med Urgen Åsbrink, före detta postmästare och min ciceron på en vandring genom byn. Urgen har forskat både i sin släkts och bygdens historia. Han tillhör en av de två äldsta släkterna, som kom till Stavnäs troligtvis på 1600-talet. Själv har han tillbringat somrarna i Stavnäs sedan 1923, då fyra år gammal. 1981 flyttade han hit för gott.

Stavnäs By ligger fyra mil öster om Stockholm, i Värmdö kommun och en bra bit ut i skärgården.

Enligt en karta från mitten av 1600-talet fanns två gårdar i Stavnäs By, Norrgården och Södergården. Fram till mitten av 1800-talet bestod byn bara av några få fastigheter, omgivna av skog och åker. Byborna levde av fiske och jordbruk, flera var lotsar.

- På 1600-talet gick sjön ända in till den mark där Stavnäs bastu och en lekplats nu ligger. Så sent som i början av 1900-talet, när mamma var barn och vattnet stod högt, åkte hon skridskor här, berättar Urgen.

På tomten ovanför bastun fanns en sjukstuga för "sjukt sjöfolk", som kom till under kriget med Danmark på 1600-talet. Senare byggdes Lundqvistska gården, som fortfarande har kvar sitt gamla utseende (bilden ovan).

På andra sidan Allévägen ligger den Öhlinska gården. Den bestod från början av två enkelstugor samt en liten bakstuga. Enkelstugorna var boningshus med ett rum med eldstad, en förstuga och en kammare. Enkelstugorna utvecklades cirka 1800 till parstugor, vilket innebar ytterligare ett rum med eldstad på andra sidan förstugan. Idag är alla stugorna ombyggda och övervåningarna på parstugorna har höjts.

Åren 1844 till 1845 blev det skifte. Då kartlades och värderades varje tomt. Stavnäs By bestod då av större delen av området norr om Stavnäsvägen inklusive halva Hölö.

Anders Petter Öhlin, som ägde mycket mark både i Stavnäs och på Djurö, sålde det mesta. Idag finns bara ett hus kvar i släkten, ett grått hus med glasverandor i två plan på Allévägen. Huset byggdes 1898 och tillhörde Linnéa Öhlin, dotter till Lydia och Per Öhlin, och ägs nu av hennes guddotter Ann Bergman.

Vi knackar på. Ann Bergman ber oss stiga in.

- Tant Linnéas föräldrar bodde i Stockholm och hade detta som sommarställe. Den grå färgen är originalfärg, berättar Ann och visar runt.

Vi passerar sovrummet, med kamin och originaltapet från 1918, och kliver ut på översta glasverandan. Utanför sträcker alléns lönnar, hästkastanjer och askträd sina kala grenar mot en grå himmel.

Allén planterades 1880 av Anders Petter Öhlins son Johan Petter, när dennes yngste son Per föddes. Linnéa Öhlin har donerat pengar till en fond för alléns bevarande.

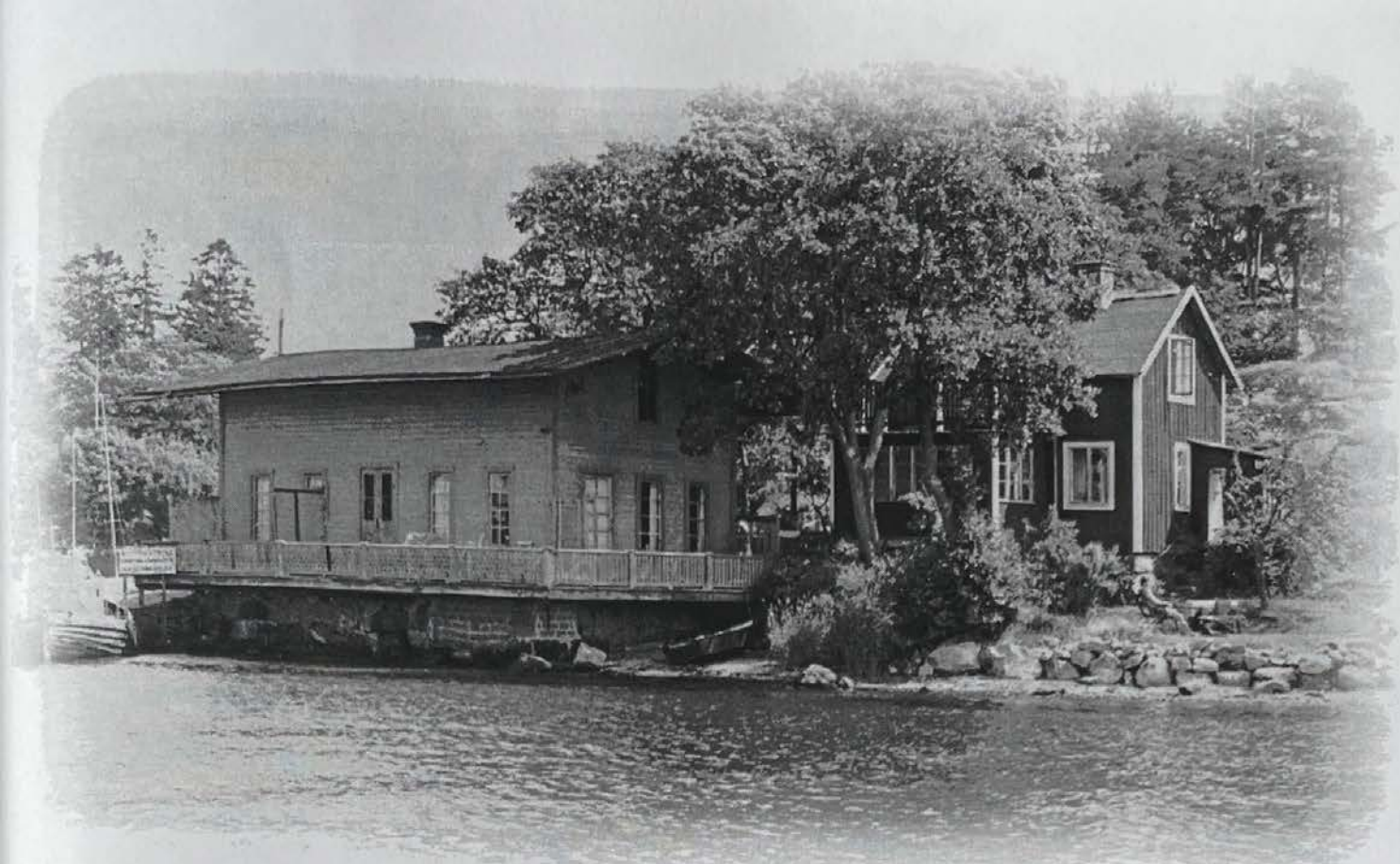
Urgen Åsbrink och jag lämnar Ann och det vackra gamla huset och vandrar allén ner mot Sommarhamn.

- Det var en stor släkt, troligen från Österbotten, som flyttade till Höl på 1600-talet. Anfadern hette Per Ersson. Sonen Hans kallade sig Hölin, ett namn som senare blev Öhlin, berättar Urgen Åsbrink och nickar mot den Öhlinska gården.

Nedanför denna ligger Stavnäs Hembageri. Huset byggdes 1910 av Karl Axel Westerberg. Frun Ida, som redan 1908 hade startat ett bageri i bakstugan snett över vägen, fortsatte verksamheten i det nya huset. Till en början både bakade hon och rodde ut till öarna med brödet. Senare tog hennes man Axel vid och körde ut brödet till öarna i ytterskärgården i "Limpjagaren", en stor träbåt. Bageriet var populärt redan då. Inte bara bybor utan även mer långväga kunder handlade där. Idag driver sondottern Birgitta Westerberg bageriet, som utökats med ännu ett hus och servering. Strax bakom bageriet ligger missionshuset - ett mintgrönt hus med mörkgröna knutar. Det byggdes 1878 när en missionsförsamling bildades.

Vi har nu kommit fram till Stavnäs Sommarhamn. Närmast vattnet ligger det gamla varmbadhuset, Skärgårdsmuseet och några bodar. Här finns även plats för gästande båtar.

Sjövägarna var viktiga kommunikationsleder förr. Men det var inte alltid lätt att ta sig fram. Många skepp förliste vid Franska Stenarna i Nämndöfjärden. En annan svår passage var vattnet mellan Djurö och Stavnäs, vid nuvarande Djuröbron, vilket

kallades för Båtsmanspinan. Här var vinden svag, därför drogs båtarna ibland förbi området med en varp, ett slags vindspel. I början av 1600-talet började sjöfarare dock att ta sig fram även i Kanholmsfjärden, där vattnet var öppnare.

Strömman Kanal, som vuxit igen, muddrades och öppnades för sjötrafik 1832. År 1865 kom första ångbåten "Strömman kanal", och med den första sommargästen fru Ström. Fortfarande rådde självhushållning. Man odlade framför allt potatis, fiskade samt jagade sjöfågel med hjälp av vettar. Det fanns gott om strömming och torsk, som saltades och byttes mot råg från Uppland. Det lilla spannmål som fanns i Stavnäs By blev foder till djuren.

- Morfar var som ung med och rodde till Stockholm och sålde strömming. På hemvägen stannade han och andra ungdomar på Fjäderholmarna och dansade, berättar Urgan.

I slutet av 1870-talet började Sommarhamn, då kallad Stavnäs hamn, att bebyggas. Tidigare fanns bara en fattigstuga och sjöbodan.

Byföreningen hade mycket bekymmer för hur fattigstugan och väntpaviljongen vid ångbåtsbryggan skulle skötas. På fattigstugan fanns mycket elände och väntpaviljongen krävde sitt. Bland annat var det svårt att få någon att tömma latrintunnan - trots ett arvode på 25 kronor per år. Problemet löstes 1932, när bystämman beslutade att den som hyrde fattigstugan även skulle sköta renhållningen.

År 1877 byggde och öppnade J.E. Byrström handelsbod. Strax intill kunde missionspastorn lägga till med sin båt i ett särskilt båthus. Knappt hundra år senare, 1973, köpte Föreningen Skärgårdsmuseet, grundat 1969, den nedlagda handelsboden, som därmed blev skärgårdsmuseum.

Ett varmbadhus uppfördes 1880 av fabrikör Lundberg, med badkar och annan utrustning. Det ligger bredvid ångbåtsbryggan, halvvägs ut över vattnet. Bland annat släpptes ångan ut genom rör, som stack ut från huset. Inne i huset fanns en nedgång till en havsbassäng för dem, som ville ha kallbad.

- Det var en klick gubbar som höll ihop, och de var törstiga! Gubbarna drack grogg på eau de vie och vichyvatten på badhusets balkong när jag var barn, berättar Urgan.

Idag är huset bostadshus och kallas i folkmun för "Skvalpet". På badhusets västra sida

fanns en smedja. Denna är nu riven. På andra sidan, vid foten av ångbåtsberget, låg väntpaviljongen.

Med ångbåtarna kom rika stockholmare till Stavnäs, Sandhamn och andra platser längre ut i skärgården. Båtarna gick dagligen under somrarna.

- Det var spännande när ångbåten kom. Alla vi ungar samlades på ångbåtsberget och ångbåtsbryggan. På måndagsmorgnarna for papporna med båt in till sina arbeten i Stockholm. "Strömma Kanal" gick genom kanalen med samma namn, "Sandhamns Express" tog en yttre väg, berättar Urgan Åsbrink.

Två år efter varmbadhusets tillkomst, 1882, byggde fabrikör Lundberg en grosshandlarvilla på Sommarhamns östra sida, med utsikt över hamnen och badhuset. Detta var det första stora bostadshuset i Sommarhamn. Samma år byggdes huset ovanför affären - ett vitt hus med stora glasverandor. Det blev 1889 Byrströms pensionat.

Mellan pensionatet och Lundbergs villa ligger ett litet gult hus med gröna knutar. Det byggdes 1880 och kallas Kajutan, eftersom det byggts kring en kajuta från ett skepp som förliste vid Sandhamn.

Bortom Lundbergs villa syns ännu ett stort hus. Det är Ahlins villa, byggd 1921.

Vi lämnar Sommarhamn och viker in på en liten stig bakom ett stort gult hus till höger i allén. Huset byggdes cirka 1900. Här öppnade fru Löthman pensionat i början av 1920-talet. Posten var inhyst i huset en period, men första Posten låg vid Sommarhamn i många år.

Vi kommer ut på Bastuvägen, vid en liten stuga intill bastun. Stugan byggdes efter rysshärjningarna på 1700-talet som enkelstuga, men utvidgades senare till parstuga.

Strax ovanför första kröken ligger tre fastigheter på höger sida. Det gula huset med glasveranda byggdes 1870 till långlotsen Johan Olof Pettersson. Sonen Alfred Pettersson, även han långlots, övertog huset. Alfreds son John Pettersson byggde ett nytt hus intill, ett rött hus med gröna fönsterluckor, som efter hand byggts till.

- John var hemvärnschef och mycket känd i byn. Han skötte grustag vid Klobbudden och på Hölö, var tillsyningsman för sommarstugor på Hölö, band ryamattor och gjorde allehanda saker, berättar Urgan.

Vi har nu kommit uppför Bastuvägens backe. Framför oss läser vi Abborrberget på en skylt. Det finns två platser i Stavsnäs, som kallas Abborrberget. Det "rätta" berget börjar vid Bastuvägen och sträcker sig mot Sommarhamn och gamla ångbåtsberget. Men även badudden nordost om Sommarhamn kallas för Abborrberget. Där metade man abborrar, särskilt på första metarda'n, som var Kristi Himmelfärdsdag. Den udden heter egentligen Stänknäsudde, i folkmun "Stänkesudde". Längst ut på udden syns skyttegravar, grävda under första världskriget.

Vi vänder åter. Nerför Bastuvägen, upp genom allén och kommer fram till ett stort gult hus i kröken av Allévägen. Här låg Nolkranz' affär. Huset byggdes cirka 1907. Mitt emot ligger den gamla ladan, som hörde till Lundqvistska gården. Nils Klang var den siste bonden i byn och brukade sina åkrar på Stavsnäs gårde, där nu villor och flerbostadshus ligger. Nils Klang var gift med Svea, en av döttrarna till Nolkranz, och ägde tillsammans med henne mycket mark.

Sedan några år tillbaka hålls sommarauktioner vid ladan. Bortom denna ligger ett gammalt torp från mitten av 1800-talet. På kullen bakom tronar ett rött hus byggt 1898 av trädgårdsmästare Karl Hjalmar Bäckmark. Han startade en handelsträdgård, som sträckte sig ända upp till området vid Bastuvägens slut.

Det vitrappade huset på andra sidan Allévägen är byggt som en hacienda med vita murar. Huset döptes till "Costa Mera" på grund av den påkostade spanska stilen. I sista huset på höger sida av Allévägen bodde fröken Schäringsson. Hon var lärarinna från 1890-talet i byns skola, och ansågs vara mycket sträng.

Vi har nu kommit ut på väg 222, byggd på 1930-talet och den första landsvägen ut till Stavsnäs. Busstrafiken kom och med den försvann de flesta ångbåtarna.

Ända till 1930-talet dominerade pensionatslivet. Då såldes flera av tomterna, och många sommargäster byggde egna hus. Byrströms stängde 1954. Ica-affären och Posten kom i slutet av 1970-talet och Vinterhamn utvecklades.

Vi går in på Skolvägen. Skolan, som nu är bibliotek, uppfördes 1887. "Bakstugan" intill var tidigare förråd och dass för skolan.

Vi når Båtkroksvägen och vandrar mot Östersjöviken. Namnet på vägen borde ha varit Bottkroksvägen efter en grund vik med sandbotten, som kallades Bottkroken. På båda sidor om vägen var åkrar. Det framgår av en skifteskarta från 1846.

Vid Östersjöviken ligger kommunens badstrand. En bit upp på stranden, med utsikt över viken, ligger flera bruna hus. Det största, med många spröjsade fönster, byggdes 1906 till familjen von Heland.

Vid den tiden hade Anders Zorn en stor segelbåt, "Mejt", med vilken han ofta besökte Östersjöviken. Ombord fanns konstnärerna Carl Larsson och Bruno Liljefors samt Hans von Heland, en mecenat som gärna hjälpte konstnärer. Carl Larsson hämtades i Sandhamn, där han satt och tecknade flera somrar, och Bruno Liljefors hade hus på Bullerö. En lämplig anhalt på vägen mellan dem var Östersjöviken, där de köpte fisk av skomakaren och fiskaren Carlberg, åt, drack och sov i båten.

Carl Larsson lär inte ha tålt lika mycket sprit som sina kamrater. Därför ville vännerna inte gärna att han skulle sova med dem i båten. Då trädde von Heland in och hittade en lösning.

Av Carlberg, som bodde i det röda huset (det äldsta i Stavsnäs, byggt före 1725) snett bakom von Helands, köpte von Heland huset framför och tomten bredvid. På denna började nu von Heland bygga sitt hus. Under tiden hyrde han tillsammans med Bruno Liljefors och Carl Larsson in sig hos Öhlins och Anders Zorn bodde i sin båt. De tre konstnärerna planerade och ritade huset i naturlig storlek i sanden. Enligt Zorns självbiografi målade han släkten von Helands vapen på spismuren och Carl Larsson inredde.

Familjen von Heland flyttade in i det nybyggda huset, och inredde det lilla huset, som kallades "Gästflygeln", med ett stort matbord omgivet av breda väggfasta och madrassklädda bänkar. Där fick konstnärsvännerna sova. Dock - Carl Larsson tålde fortfarande inte lika mycket sprit som kamraterna - och efter två incidenter på madrasserna byggdes en smal bänk utan madrass på von Helands veranda, där Carl Larsson ensam fick sova i fortsättningen.

Det var många som tyckte om skärgården och drömde om hus vid havet. Följer man den avsmalnande landtungan åt nordost kommer man ut på Klobbudden, som idag är bebyggd med fritidshus. Vägen sträcker sig bitvis över en smal grusås - en rest från

Tv. Familjen von Helands villa

Th. Den öppna spisen med von Helands vapen, enligt uppgift målat av Anders Zorn

1910-talet, då man började skeppa sand och grus från Sparrviken, Klobbviken och Östersjöviken. Det pågick många år, men har nu upphört.

Längst ut låg Stavsnäs radio, välbekant för många sjöfarare för sina väderrapporter och reglering av radiotrafiken i mellersta skärgården. Verksamheten, som kom från Vaxholm till Stavsnäs 1937, flyttade 1980 in till Årstadal i Stockholm. Redan 1960 bytte radiostationen namn till Stockholm radio - inte utan knorr från lokalbefolkningen, enligt 1989 års jubileumsbok över verksamheten. Idag sker en del fjärrstyrning från anläggningen på Klobbudden.

Medan de vuxna njöt av sina nöjen roade sig de yngre på sitt sätt. Inspirerade av olympiska spelen i Los Angeles 1932 började de unga i Stavsnäs själva idrotta. - Vi var ett litet gäng på 30-talet. Vi hade tiokamp nästan varje dag vid "pottåkern", en liten åker vid potten (dammen) intill Östersjöviken, där vi hoppade längd, höjd och stav, stötte kula samt kastade diskus och spjut, berättar Urgen Åsbrink.

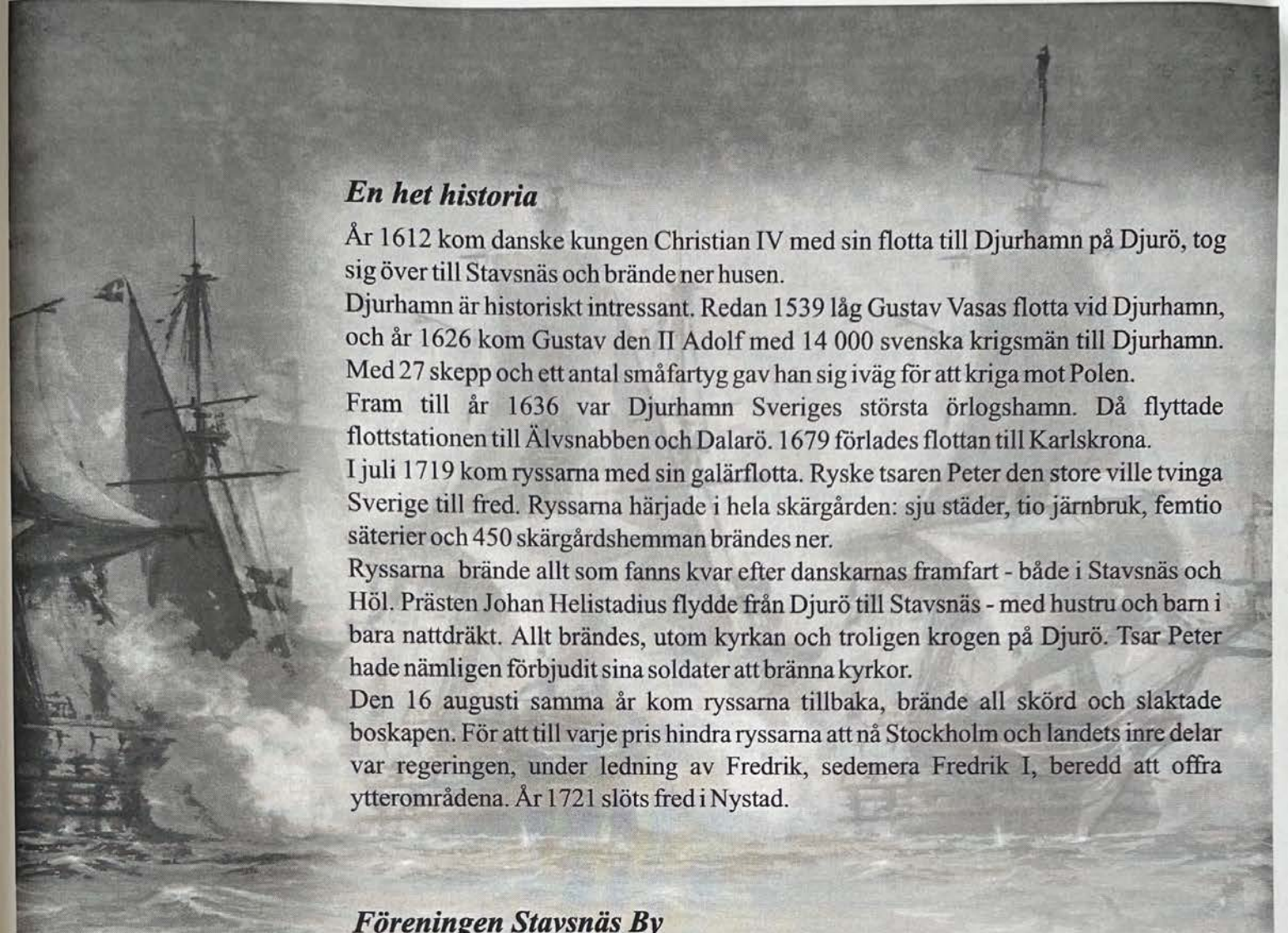
Ungdomarna sprang också olika löpsträckor, från Klobbens grustag ner mot Vinterhamnen. Vid den tiden var Klobbudden obebyggd.

- Då var stränderna fria och det fanns ännu gott om hötter (blåstång). Vi fiskade blåmusslor och la nät och långrev, berättar Urgen Åsbrink.

Strömming är det dock fortfarande gott om, och många fritidsfiskare söker sig till Stavsnäs vatten året om.

Vi vänder åter, går förbi pottåkern och in på Östersjövägen. Här skiljs våra vägar.

Åter hemma på Bastuvägen, där jag bor, går jag den lilla stigen fram på Abborrberget, stannar där tallskogen slutar och blåbärs- och lingonris tar vid. I väster höjer sig Djuröbron majestätiskt, i öster syns Sommarhamn och rakt norrut, på andra sidan vattnet, Djurö.

En het historia

År 1612 kom danske kungen Christian IV med sin flotta till Djurhamn på Djurö, tog sig över till Stavsnäs och brände ner husen.

Djurhamn är historiskt intressant. Redan 1539 låg Gustav Vasas flotta vid Djurhamn, och år 1626 kom Gustav den II Adolf med 14 000 svenska krigsmän till Djurhamn. Med 27 skepp och ett antal småfartyg gav han sig iväg för att kriga mot Polen.

Fram till år 1636 var Djurhamn Sveriges största örlogshamn. Då flyttade flottstationen till Älvsnabben och Dalarö. 1679 förlades flottan till Karlskrona.

I juli 1719 kom ryssarna med sin galärflotta. Ryske tsaren Peter den store ville tvinga Sverige till fred. Ryssarna härjade i hela skärgården: sju städer, tio järnbruk, femtio säterier och 450 skärgårdshemman brändes ner.

Ryssarna brände allt som fanns kvar efter danskarnas framfart - både i Stavsnäs och Höl. Prästen Johan Helistadius flydde från Djurö till Stavsnäs - med hustru och barn i bara nattdräkt. Allt brändes, utom kyrkan och troligen krogen på Djurö. Tsar Peter hade nämligen förbjudit sina soldater att bränna kyrkor.

Den 16 augusti samma år kom ryssarna tillbaka, brände all skörd och slaktade boskapen. För att till varje pris hindra ryssarna att nå Stockholm och landets inre delar var regeringen, under ledning av Fredrik, sedermera Fredrik I, beredd att offra ytterområdena. År 1721 slöts fred i Nystad.

Föreningen Stavsnäs By

Föreningen Stavsnäs By är en ideell förening med ett byråd och cirka 180 fastighetsägare som medlemmar. Dessa bor på Fågelbrolandet norr om väg 222 från Vinterhamn till Simons äng.

Föreningen har gamla anor och är en fortsättning på vad som ursprungligen kallades "Stafsnäs och Höls Byamän". Gamla protokoll visar att man hade bystämmor redan år 1890. Då drev föreningen skola och fattigstuga, arrenderade ut fiskevatten, betes- och jaktmarker samt byggde och underhöll väntpaviljongen och ångbåtsbryggan vid Sommarhamn. Även visst vägunderhåll ingick i uppgiften.

Idag sköter föreningen sådana gemensamma intressen, som villaägar- och vägföreningar brukar göra. Bland de viktigaste uppgifterna är att underhålla byns vägar, inklusive belysning och vägskyltar samt bevaka gemensamma intressen mot myndigheter, exempelvis kommunens planer för bebyggelse och grönområden.

Föreningen hyr också ut båtplatser i Stavsnäs Sommarhamn samt driver bastu och tvättstuga. Senaste tillskottet av gemensamma anläggningar är en lekplats vid bastu-huset, som byborna byggt. En populär pubkväll arrangerades för medlemmarna första gången hösten 1997 i Stavsnäs Hembageri, med en lika populär kväll ett år senare.

En viktig del i föreningens arbete är de gemensamma städdagarna, en på hösten och en på våren, då medlemmarna engagerar sig i det praktiska arbetet: krattar löv, fyller håligheter i vägarna eller rustar upp gemensamma anläggningar. Städdagarna brukar avslutas med gemensam förtäring, under senare år i Stavsnäs Hembageri.